

ŹRÓDŁA / SOURCES / QUELLEN

Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie;

zojar@poczta.onet.pl • <https://orcid.org/0000-0002-4150-9263>

Królewieckie druki reformacyjne w bibliotekach naukowych Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie* i Muzeum Warmii i Mazur

Reformation prints from Königsberg in the academic libraries of the Wojciech Kętrzyński Northern Institut and the Museum of Warmia and Masuria

Reformationsdrucke in den wissenschaftlichen Bibliotheken des Nordinstituts von Wojciech Kętrzyński in Allenstein und des Museums von Ermland und Masuren

Słowa kluczowe: drukarstwo, Królewiec, olsztyńskie biblioteki naukowe, reformacja, stare druki

Keywords: printing, Königsberg, academic libraries in Olsztyn, Reformation, old prints

Schlüsselwörter: Druckwesen, Königsberg, wissenschaftliche Bibliotheken von Allenstein, Reformation, Inkunabel

STRESZCZENIE ¹

Z roli wynalazku druku dla szerzenia w Europie w XVI stuleciu nowych idei zdawano sobie sprawę w czasach Marcina Lutra (1483–1546). Sojusz nowych nurtów religijnych reformacji z drukarstwem jest wyraźny i ważny dla obu stron. Druk niewątpliwie przyczynił się do szybkiego rozwoju reformacji, ta zaś wpłynęła mocno na ruch wydawniczy, zmieniając jego oblicze. Kwerenda przeprowadzona przez autorkę w bibliotekach olsztyńskich: Bibliotece Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego (dalej: Biblioteka IP), Bibliotece Muzeum Warmii

* Dawny Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

i Mazur (dalej: Biblioteka MWiM), Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Emilii Sukertowej-Biedrawiny, Bibliotece Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego i Archiwum Państwowym w Olsztynie wykazała obecność druków reformacyjnych z XVI w. w czterech z nich, ale tylko w dwóch pierwszych były wydania królewskie. W Bibliotece MWiM znajdują się zaledwie trzy druki królewskie. W Bibliotece IP jest 21 druków w 12 woluminach.

ABSTRACT

The role of print in spreading new ideas across Europe of the 16th century was commonly known in the times of Martin Luther (1483–1546). The alliance of new religious trends and print is clear and important for both parties. Print surely contributed to the rapid growth of Reformation which, in turn, affected the circulation of print and its very image. Library search conducted by the author in Olsztyn libraries: libraries of the Wojciech Kętrzyński Northern Institut (further: Library NI), Library of the Museum of Warmia and Masuria (further: Library MWiM), Emilia Sukertowa-Biedrawina Voivodeship Public Library, Library of the University of Warmia and Mazury and the State Archive in Olsztyn, confirmed the presence of Reformation-related prints from the 16th century in four of them, but only two have Königsberg issues. The Library MWiM has only three Königsberg prints and the Library NI holds 21 prints in 12 volumes.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Rolle der Erfindung des Buchdrucks für die Verbreitung neuer Ideen in Europa im 16. Jahrhundert wurde zur Zeit Martin Luthers (1483–1546) erkannt. Die Verbindung der neuen religiösen Strömungen der Reformation mit dem Buchdruck ist klar und für beide Seiten wichtig. Der Buchdruck trug zweifellos zur rasanten Entwicklung der Reformation bei, die ihrerseits die Verlagsbewegung stark beeinflusste und ihr Gesicht veränderte. Die Autorin führte eine Recherche in Bibliotheken in Allenstein durch: in der Bibliothek des Nordinstituts von Wojciech Kętrzyński (im Folgenden NI-Bibliothek), in der Bibliothek des Museums von Ermland und Masuren (im Folgenden MWiM-Bibliothek), in der Öffentlichen Emilia-Sukertowa-Biedrawska-Woiwodschaftsbibliothek, Bibliothek der Universität Ermland-Masuren und im Staatsarchiv in Allenstein, die ergab, dass in vier von ihnen Reformationsdrucke aus dem 16. Jh. vorhanden sind, aber nur bei den ersten beiden handelt es sich um Königsberger Ausgaben. In der Bibliothek des MWiM befinden sich nur drei Königsberger Drucke. In der Bibliothek des Nordinstituts von Wojciech Kętrzyński befinden sich 21 Drucke in 12 Bänden.

Z roli wynalazku druku dla szerzenia w Europie w XVI stuleciu nowych idei zdawano sobie sprawę w czasach Marcina Lutra (1483–1546). Często przytaczane są jego słowa

*Druk to największy i ostateczny dar, dzięki któremu Pan Bóg szerzy dzieło Ewangelii. Jest to ostatni płomień przed zgaśnięciem świata i chwała Boga przed jego końcem*¹.

Kalwiński teolog Theodor Bibliander (zm. 1564), napisał, że

¹ Cyt. za J. Pirożyński, *Johannes Gutenberg i początki ery druku*, Warszawa 2002, s. 168.

Chrystus w swej łaskowości przeciwko podstępom antychrysta nauczył poprzez Jana Gutenberga w Strasburgu rzeczywistość boskiej sztuki drukowania książek za pomocą czcionek. Oby dzięki temu wzdłuż i wszerz propagowana była Ewangelia Jezusa Chrystusa i wszystkie dobre nauki, a fałszywa wiara papieża rzymskiego... jak najbardziej została ograniczona. Cóż mogę powiedzieć więcej, gdy cały świat to chwali².

W wiekach późniejszych bibliografowie i badacze reformacji pisali, że „bez drukarstwa nie byłoby reformacji i bez reformacji nie byłoby drukarstwa”. Według historyka reformacji Arthura Geoffreya Dickensa „luteranizm od początku był dzieckiem drukowanej książki i dzięki niej Luter mógł wyrzucić nieodparty wpływ na świadomość mieszkańców Europy”³. Inni zaś uważali, „że przedstawianie reformacji jako córki typografii jest po prostu śmieszne”⁴. Należy przyznać, że Luter oraz współpracujący z nim Cranachowie Jan i Łukasz (młodszy), typografowie Jan Lufft i Melchior Lotter (młodszy) znakomicie wykorzystali nowe medium w szerzeniu protestantyzmu, a z Wittenbergi uczynili w latach 1517–1546 centrum wydawnicze.

Sojusz nowych nurtów religijnych reformacji z drukarstwem jest wyraźny i ważny dla obu stron. Druk niewątpliwie przyczynił się do szybkiego rozwoju reformacji, ta zaś wpłynęła mocno na ruch wydawniczy, zmieniając jego oblicze. Tezy Lutra przybite na drzwiach kościoła w Wittenberdze 31 października 1517 r. zapoczątkowały rozwój nowego, skutecznego oręża: druku ulotnego i okolicznościowego. Miał on formę: kazania, listu otwartego, odpowiedzi na list, przedmowy, odezwy, upomnienia, paszkwilu, ostrzeżenia, dialogu. Pisma drukowane w języku niemieckim rozchodziły się w tysiącach egzemplarzy⁵. Podstawową książką reformacji stała się *Biblia*. Pierwsze wydanie niemieckojęzyczne *Nowego Testamentu* ukazało się w 1522 r. w Wittenberdze u drukarza Melchiora Lottera w nakładzie pięciu tysięcy egzemplarzy. Jeszcze w tym samym roku wyszło drugie wydanie. Ogółem do 1534 r. zarejestrowano 85 wydań⁶. Pełny tekst *Biblii* wydał w 1534 r. w Wittenberdze Jan Lufft. Do śmierci Marcina Lutra (1546) wydrukowano 400, wciąż poprawianych, edycji *Pisma Świętego*⁷. Oprócz *Biblii* wydawano zbiory kazań, katechizmy, modlitewniki i śpiewniki. Drukowane w językach narodowych przyczyniły się także do budzenia świadomości narodowej i powstania literatury ojczystej.

Poza Wittenbergą ważne ośrodki wydawnicze to Tybinga, gdzie wygnany ze swojej ojczyzny – Krainy (Słowenia) za protestantyzm Primož Trubar (1508–1586)

² Ibidem.

³ Cyt. za J. Pirożyński, op. cit., s. 170.

⁴ Ibidem.

⁵ H. Szwejkowska, *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny*. Wrocław–Warszawa 1980, s. 75–78.

⁶ Ibidem, s. 78.

⁷ J. Pirożyński, op. cit., s. 173–174.

drukował dzieła w języku słoweńskim (cyrylicą) i chorwackim (głagolicą), Praga, gdzie Franciszek Skoryna (ok. 1490 – ok. 1551) z Połocka (Białoruś) wydał *Biblię* w języku cerkiewnosłowiańskim i ruskim (starobiałoruskim) oraz Królewiec, gdzie ukazały się druki w języku litewskim i najwięcej polskiej literatury różnowierczej w I połowie XVI w. Stąd słusznie nauka polska określa Królewiec jako „kolebkę literatury polskiej”⁸. Z kolei druki w językach łotewskim i fińskim ukazały się w Szwecji.

W Królewcu w latach 1551–1552 wydano pierwszy polski przekład *Nowego Testamentu* dokonany przez Stanisława Murzynowskiego (ok. 1528–1553). Za sprawą wydawcy Jana Seklucjana, Jan (Hans) Weinreich (1490–1566), pierwszy typograf królewiecki działający od 1524 r., stał się głównym wydawcą polskiej literatury różnowierczej. Seklucjan ściągnął do Królewca drukarza czeskiego Aleksandra Augezdeckiego (od 1549 r.), ponieważ Weinreich miał kłopoty z tekstami polskimi. Po Augezdeckim warsztat przejął Jan Daubmann, następnie Jerzy Osterberger⁹.

Kwerenda przeprowadzona przez autorkę w bibliotekach olsztyńskich: Bibliotece Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego (dalej: Biblioteka IP), Bibliotece Muzeum Warmii i Mazur (dalej: Biblioteka MWiM), Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Emilii Sukertowej-Biedrawiny, Bibliotece Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego i Archiwum Państwowym w Olsztynie wykazała obecność druków reformacyjnych z XVI w. w czterech z nich¹⁰, ale tylko w dwóch pierwszych były wydania królewieckie. W zbiorach Biblioteki MWiM i Biblioteki IP druków reformacyjnych z XVI w. w języku polskim nie ma. W Bibliotece MWiM znajdują się tylko trzy druki królewieckie. Z innych oficyn europejskich jest 34 druków, w tym *Nowy Testament* w opracowaniu Marcina Lutra, wydany w Wittenberdze przez Hansa Luffta w 1553 r.¹¹. W Bibliotece IP jest 21 druków w 12 woluminach.

Stare druki w Bibliotece IP – 956 woluminów (2508 jednostek inwentaryzowanych) nie zostały dokładnie opracowane. W większości należały wcześniej do Stacji Naukowej Polskiego Towarzystwa Historycznego. Odnalazła je po II wojnie światowej Emilia Sukertowa-Biedrawina, która pełniła funkcję sekretarza generalnego Instytutu Mazurskiego¹². Białym krukiem okazał się wydobyty przez nią z resztek ksiąg znajdujących się w inspektoracie szkolnym w Pasłęku (niem. Preussische Holland) klocek intrologatorski pochodzący z podręcznej biblioteki (tzw.

⁸ A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów polskiej książki w okresie renesansu. Studia i materiały*, Wrocław, 1975, s. 63.

⁹ Zob. hasło *Królewiec* (Regiomons, Königsberg), w: *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: *Pomocze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa oraz K. Korotajowa, Wrocław 1962, s. 217–220.

¹⁰ W Bibliotece Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie nie ma druków reformacyjnych z XVI w.

¹¹ Dawna sygn. St.dr 1, nowa S.1.

¹² Szerzej zob. I. Lewandowska, *Zabezpieczenie zbiorów bibliotecznych w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej na terenie Warmii i Mazur*, w: *Zabytkowe zbiory biblioteczne w województwie warmińsko-mazurskim. Stan zachowania*, red. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, D. Konieczna Olsztyn 2015, s. 12–36.

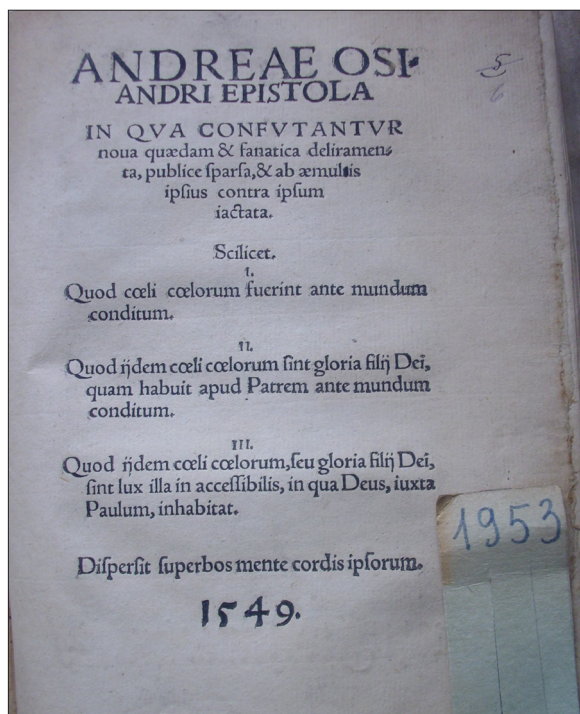

Il. 1. *Mały katechizm* Marcina Lutra, Wittenberga 1540, druk. Nicolas Schirlentz. Karta tytułowa i wyklejka z proveniencją Kammerbibliothek. Biblioteka IP, sygn. PTH-S 133.

Kammerbibliothek) księcia Albrechta (sygn. PTH-S 133)¹³. Zawiera on dwa druki Marcina Lutra wydane w 1540 r.: *Mały katechizm* (*Enchiridion, der Kleine Catechismus für die gemeine Pfärherr und Prediger gebessert*) wyłożony w Wittenberdze przez Nicolasa Schirlenza (il. 1) i *Duchowne pieśni* (*Geistliche Lieder und Psalmen...*) wydrukowane w Magdeburgu przez Michała Lottera. Pod kolofonem drugiego z nich i na wyklejce książę zapisał tekst modlitwy¹⁴. Badania proveniencyjne starych druków wykazały, że najwięcej pochodzi z Biblioteki Miejskiej w Królewcu. Są też egzemplarze z Biblioteki Uniwersyteckiej w Królewcu, Biblioteki rodziny Dohnów z Markowa (Bibliothek Reichertswalde) w byłym powiecie morąskim, Biblioteki Miejskiej w Szczecinie, Biblioteki Nauczycielskiej w Słupsku, Wileńskiej Biblioteki Publicznej i Biblioteki Kapituły Kościoła Greckokatolickiego w Przemyślu. Karty katalogowe druków wydanych do 1800 r. zawierają fotokopie kart tytułowych i skrócony opis oraz sygnaturę PTH-S (zbiory dawnej Stacji Naukowej PTH) i OS (zbiory IP). W opisach kilkudziesięciu druków brak miejsca wydania, roku lub drukarza. Dopiero badania typograficzne pozwolą ustalić warsztat, wtedy liczba

¹³ Okoliczności odnalezienia zob. E. Sukertowa-Biedrawina, „Dawno, a niedawno”. *Wspomnienia*, Olsztyn 1965, s. 291.

¹⁴ Dokładnie historię „olsztyńskiego” woluminu opisał prof. Janusz Tondel. Zob. *Modlitewnik księcia Albrechta*, w: *Książka w dawnym Królewcu Pruskim*, Toruń 2001, s. 17–27.

Il. 2. Osiander Andreas, *Epistola in qua confutantur nova quaedam et fanatica deliramenta publice sparasa et abaemulis ipsius contra ipsum iactata*, Królewiec 1549, druk. Hans Lufft. Biblioteka IP, sygn. PTH-S-1953

religijnych druków królewieckich może wzrosnąć. Należy także utworzyć katalog topograficzny.

W zbiorach Biblioteki IP z produkcji królewieckiej filii Jana Luffta z Wittenbergii, działającej od 29 maja 1549 r. do czerwca 1554 r.¹⁵ na potrzeby dworu i uniwersytetu, zachowały się dwa druki reformacyjne. Pierwszy to dzieło znanego niemieckiego teologa luterańskiego Andrzeja Osiandra (1496–1552), głoszącego koncepcję nauki o usprawiedliwieniu, odbiegającej w swych tezach od ortodoksyjnego luteranizmu. *Epistola in qua confutantur nova quaedam et fanatica deliramenta publice sparasa et abaemulis ipsius contra ipsum iactata* została wydana przez dziedziców Jan Luffta¹⁶ w 1549 r.¹⁷ (il. 2), kiedy Osiander przebywał już od

¹⁵ O działalności Hansa Luffta w Królewcu zob. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: Pomorze, oprac. A. Kawecka-Gryczowa oraz K. Korotajowa, Wrocław 1962, s. 231–235.

¹⁶ Od początku działalności filii Jana Luffta w Królewcu do 1551 r. druki były sygnowane „officina haeredum Joannis Lufftii”. Zob. *Drukarze dawnej Polski...*, t. 4: Pomorze, s. 232.

¹⁷ Sygn. PTHS-1953. Bibl.: E. XXIII, 463, pozostałe bibliografie rejestrujące ten druk zob. J. Tondel, *Katalog poloników Kammerbibliothek i Nova Bibliotheca księcia Albrechta Pruskiego zachowanych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 1991, s. 32, poz. 90.

stycznia w Królewcu. Zarządcą filii był zięć Luffta – Andrzej Aurifaber (Andreas Goldschmid, ur. 29 XI 1513, zm. 12 XII 1559 r.), lekarz księcia Albrechta i profesor teologii na Albertynie, który po śmierci żony Heleny (córkę Luffta), ożenił się z córką Osiandra Dorotą i mocno zaangażował się w obronę osiandrystów popieranych przez księcia, a zwalczanych przez Akademię i dużą część środowiska teologicznego. Należy dodać, że Andrzej Osiander wraz z dwoma profesorami teologii Marcinem Isinderem i Fryderykiem Staphylusem, zostali z polecenia Albrechta opiekunami typografii i cenzorami. Drugie to traktat trzech autorów z Akademii: profesora – Jerzego Venedigera (Georg von Venediger, zm. 1574)¹⁸ i teologów Piotra Hegemona (1512–1560) i Joachima Mörlina (1514–1571), zawierający ostry atak na naukę Osiandra pt. *Von der Rechtfertigung des Glaubens: gründlicher und warhafftiger bericht, Wider die news Lehr Andreae Osiandri...* z 1552 r.¹⁹

Najwięcej druków, nie tylko o treści religijnej, pochodzi z wiodącej w XVI w. typografii królewieckiej Jana Daubmanna, który przyjechał z Norymbergi, gdzie pracował w latach 1545–1554²⁰. W końcu maja 1554 r. przybył do Królewca i tu tłoczył na trzech prasach. Pierwszym drukiem był *Catechismus oder Kinderpredigten* z lutego 1554 r.²¹, a kolejnym Jana Brenzy *Von der Herrlichen Aufferstechung und Himelfart Jhesu Christi* z 19 marca 1554 r. Twórcą *Katechismu* był Andrzej Osiander, a przedmowę napisał książę Albrecht Hohenzollern. Badacze tłumaczą, że jeszcze w Norymberdze druki te wytłoczono z nowym adresem lub wysłano wcześniej czeladnika do Królewca²². Daubmann przywiózł większość zasobu typograficznego z Norymbergi. Wydawał starannie i na wysokim poziomie typograficznym. Nawet jego sygnet drukarski, który przedstawia Dobrego Pasterza w okrągłym renesansowym wieńcu (il. 3) został odbity z przywiezionej deski. Drukarz miał też dwie odmiany znaku oficyny: werset z Ewangelii św. Mateusza: *Estote prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae* (*Bądźcie roztropni jak węże i prości jak gołębie*). Zawierają one przedstawienie węża i siedzącego na jego głowie gołąbka w okrągłym wieńcu przepasanym wstęgą, w drugiej wersji – na wydłużonym kartuszu. Daubmann realizował program wydawniczy księcia Albrechta Hohenzollerna. Publikacje miały zjednywać i uczyć wyznawców reformacji na terenie Prus Królewskich, zamieszkałych przez Niemców, Mazurów, Litwinów i Prusów, oraz na terenie Rzeczypospolitej. Drukował on katechizmy, kancjonały, postylle i inne teksty,

¹⁸ Venediger, Georg von (Venetus) – luterański teolog, ok. 1550 otrzymał tytuł doktora teologii w Wittenberdze, od 1552 r. – profesor teologii w Albertynie w Królewcu, a od 1556 r. w Rostoku. Biogram, dorobek i bibliografia zob. www.controversia-etconfessio.de/cc-digital/personen/register/eintraege/venediger

¹⁹ Sygn. PTH S-652. Na karcie katalogowej widnieje jako autor Osiander Andrea. Od 30.11.2016 traktat jest dostępny w The European Library.

²⁰ Szerz. o działalności Jana Daubmanna w: *Drukarze dawnej Polski...*, t. 4: Pomorze, s. 70–92.

²¹ Sygn. PTH S-588.

²² Zob. hasło Daubmann Jan w: *Drukarze dawnej Polski...*, t. 4: Pomorze, s. 70–71.

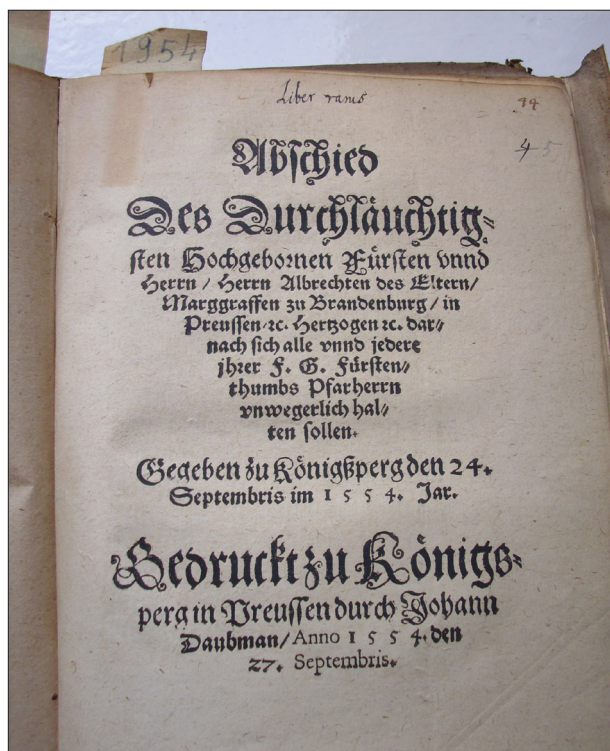

Il. 3. Sygnet drukarski Jana Daubmanna.

w językach: niemieckim, polskim, litewskim i staropruskim. Tłoczył też ustawy organizacyjne (kościelne) dla nowo powstałego pierwszego w świecie państwa protestanckiego. Do rzadkich, zachowanych w Bibliotece IP w całości do dzisiaj, druczków należy *Abschied des Durchläuchtigsten Hochgebornen Fürsten und Herrn...* z 24 września 1554 r., księcia Albrechta Hohenzollerna wydany przez Daubmanna trzy dni później²³. Trudno ustalić, kto i kiedy naniósł zapis u góry pierwszej karty „Liber rarus” (il. 4). Dopiero w 1964 r. na podstawie opisu zdefektowanego egzemplarza ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu dokonano przez Leonarda Jarzębowskiego i Filomenę Jurewiczównę, uzupełniono *Bibliografię polską Estreichera* o tę pozycję²⁴. Z inicjatywy księcia Albrechta ukazał się w warsztacie Daubmanna druk pt. *Kirchen-Ordnung* (*Porządek kościelny*) w opracowaniu profesora uniwersytetu w Królewcu Mateusza Vogla (1558). W jego powstaniu miał też udział Marcin Chemnitz (Kemnitz), bibliotekarz księcia

²³ Sygn. PTH S-1952. Druk w klocek introligatorskim z sygn. PTH S-1953 i PTH S-1954.

²⁴ L. Jarzębowski, F. Jurewiczówna, *Polonika nie umieszczone w Bibliografii polskiej Estreichera. Starodruki, wiek XVI. Ze zbiorów Biblioteki Głównej UMK w Toruniu*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Nauka o Książce, 1964, z. 2 (11), s. 100. Sygn. egz. Pol. 6. II. 924 adl.

Il. 4. *Abschied des Durchläuchtigsten Hochgebornen Fürsten und Herrn...* z 24 września 1554 r., księcia Albrechta Hohenzollerna, Królewiec 1554, druk. Jan Daubmann. Biblioteka IP, sygn. PTH-S-1952.

Albrechta. *Kirchen-Ordnung* stanowił podstawę prawną do zreformowania Kościoła w Prusach Książęcych w duchu religii ewangelickiej. Egzemplarz tego wydania, zanim trafił do Biblioteki IP²⁵ znajdował się w bibliotece rodziny Dohnów z Markowa, o czym świadczy okrągła pieczętka własnościowa odbita na odwrotnej stronie karty tytułowej – w otoku pieczętki napis: „BIBLIOTHEK REICHERTSWALDE”, wewnątrz tarcza herbowa ze skrzyżowanym porożem, a nad tarczą korona hrabiowska. Daubmann wydał ponownie, tym razem z inicjatywy teologów Albertyny, *Ustawy pt. Repetitio corporis doctrinae christianae oder Widerholung* (po 9 VI 1567 r.)²⁶ podpisane przez wszystkich pastorów Księstwa Pruskiego. Opracował je biskup sambijski Joachim Mörlin²⁷ i Marcin Chemnitz. Druk wraz z pięcioma

²⁵ Sygn. PTH S-587.

²⁶ Sygn. PTH S-745. Druk w klocku introligatorskim z PTH S-746–750.

²⁷ Szerz. o Joachimie Mörlinie i jego działalności: J. Wijaczka, *Podróż służbowa luterńskiego biskupa Joachima Mörlina po diecezji sambijskiej w latach 1569–1570*, w: *Itinera cleriocorum. Kulturotwórcze i religijne aspekty podróży duchownych*, red. D. Quirini-Popławska i Ł. Burkiewicz, Kraków 2014, s. [269]–286.

innymi drukami reformacyjnymi, w tym autorstwa Marcina Lutra, został oprawiony w pergamin. Wcześniej należał do rodziny Dohnów z Markowa, o czym świadczy okrągła pieczęćka własnościowa odbita na odwrotnej stronie karty tytułowej: w otoku pieczęćki napis: „BIBLIOTHEK REICHERTSWALDE”.

W 1574 r. Daubmann wydał polemiczną publikację niemieckiego teologa protestanckiego, profesora m.in. w Jenie i Królewcu, a od 1575 r. biskupa Pomezanii Jana Wiganda (1523–1587)²⁸ pt. *Christliche Erinnerung von der Bekenntnis der Theologen in Meissen vom Abendmal...*²⁹ Niektóre publikacje polemiczne Daubmann drukował anonimowo. Tak było z dziełem Tilemana Heshusiusa (Hesshus, Heßhusen, 1527–1588) luterńskiego teologa, absolwenta Uniwersytetu w Wittenberdze³⁰, profesora m.in. na uniwersytecie w Królewcu i w Rostoku (od 1556 r.) *Frage ob eine rechtgläubiger Christi...* z 1575 r.³¹ Kolejna pozycja tego autora *Treue Warnung an meine lieben Preussen...*, wyszła w tym samym roku już z nazwiskiem drukarza³². Z inicjatywy Marcina Chemnitza, po przybyciu do Brunszwiku, zostało wydane w Królewcu przez Daubmanna w 1572 r.³³ dzieło *Niedersächsisches Bekenntnis Wiederholete, Chrisliche Gemaine Confession und Erklerung...*³⁴

W repertuarze spadkobiercy Daubmanna (zięcia) – Jerzego Osterbergera³⁵, Frankończyka przybyłego do Królewca z Norymbergi i tłoczącego w Królewcu w latach 1575–1602, podobnie jak u teścia, przeważały dzieła teologiczne i religijne. W Bibliotece Instytutu Północnego zachowało się w klocku intrologatorskim *Kirchen Ordnung* z 1598 r.³⁶

Na podstawie zapisów w inwentarzu autorka ustaliła, że w Bibliotece Muzeum Warmii i Mazur znajdują się trzy druki królewieckie związane z Kościołem

²⁸ Johans Wigand studiował w Wittenberdze ok. 1540 r., magisterium uzyskał w Norymberdze w 1555 r., a tytuł doktora teologii otrzymał w 1563 r. w Rostoku. Więcej na jego temat zob. Thesaurus accessing the record of Europe's CERL book heritage <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01392961>

²⁹ Sygn. PTH S-1935. Publikacja jest zdigitalizowana w ramach projektu Controversia et Confessio Quelleneditio zur Bekenntnisbildung und Konfessionalisierung (1548–1580) zrealizowanego przez Akademie der Wissenschaften und der Literatur w Mainz <http://www.controversia-et-confessio.de/id/d5d36869-8eb6-4044-92cd-369c689bf689>

³⁰ Pracę magisterską pisał pod kierunkiem Filipa Melanchtona. Zob. hasło Hesshusen Tilemann autorstwa Wilhelm Gaß w: Allgemeine Deutsche Biographie, <https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Heshuse,nTilemann>

³¹ Sygn. PTH S-608.

³² Sygn. PTH S-609.

³³ Sygn. PTH S-35. Dzieło to zostało zdigitalizowane. Zob. www.controversia-et-confessio.de/cc-digital/quellen/modus/ls/10/70/10ansicht43

³⁴ Na k. tytułowej: *Wiederholete, Christliche Gemeine Confession vnd Erklerung. Wie in der Sechssischen Kirchen/ver=möge der heiligen Schrift/vn[d] Auspurgischen Confesson/ nach der alters Grundtvest D. Lutheri/ wieder die Sacramentier/ gelehret wirdt. Vom Abendmal ses HERRN. Von der Persönlichen Vereinigung der Göttlichen vnd Menschlichen Natur in Christo. Von seiner Himelafart/ vund Sitzen zu Rechten GOTTES. Jetzundt Repetieret und Publiciert zum Bericht Warnung) vnd Widerlegung/ wegen etlicher newlich außgesprengten Büchern/ Darinn etliche new Theologi zu Wittenberg/ der Sacramentirer Sprach/ Lehr Meinung/ und Grundtvest/ in die Kirchen der Auspurgischen Confession vnter einem fremdbden/ schein sich vntestchen einzuziehen.*

³⁵ Przed 1573 r. Jerzy Osterberger ożenił się ze starszą córką Daubmanna Kordulą. Szerz. o życiu i działalności zob. hasło Osterberger Jerzy: *Drukarze dawnej Polski*, s. 299–310.

³⁶ Sygn. PTH S-749.

DIC. DEUS... słabo widoczne inicjały „IAG” (?) i niżej czarnym tuszem „[R]”. Pod plakieta wytłoczony jest rok „MDCXIV”. Na dolnej okładzinie plakieta z Lukrecją przebijającą mieczem pierś z napisem u dołu: CASTA TVLIT.MAGNAM. FORMAE.LVCRETIA.LAUDEM FACTA... Tekst rękopiśmienny na wykleyce górnej okładziny i kartach ochronnych jest podpisany. Na przedniej wykleyce, po półtora stronicowym rękopisie podpisy: „Ioa[chimus] Morler[...] doctor”, niżej „M. Martinus Kemnitz”. U dołu pod tekstem z „10 IV 1567 podpis „Christophorus Ioncz”. Byli to Joachim Mörlin, proboszcz katedry królewieckiej, późniejszy biskup Sambijski, główny oponent Osiandra, i znaczący teolodzy luterkańscy: Marcin Chemnitz (Kemnitz) – bibliotekarz księcia Albrechta i Krzysztof Jonas. Na karcie tytułowej u góry zapis „De communi consensu omnium hoc scriptum 28 Maij adprobatum est, Anno 1567. Cum inchoatum esset a Reverendissimo domino domino Jochimo Morlino postea designato episcopo Sambiensi, et Martino Kaminli Superintendente Brunswicensi, 16 Aprilis et absolutum prima Maij”³⁹. słabo widoczna pieczęć z czerwonego wosku i „SEMPER”, żuraw i inicjały „RD”. Prawie na każdej karcie są podkreślenia i obszernie komentarze na marginesach.

Prawdopodobnie wśród ponad dwóch tysięcy starych druków⁴⁰ są jeszcze druki królewieckie apologetyczne i dydaktyczno-religijne. W księgozbiorze muzealny jest dużo defektów i nie są wskazane miejsca i daty wydania. Trzeba zbadać papier, czcionkę, ozdobniki.

Liczba zachowanych reformacyjnych wydań królewieckich w olsztyńskich bibliotekach Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego i Muzeum Warmii i Mazur jest niewielka w porównaniu z całą produkcją typografii Królewca. Posiadają one jednak ogromną wartość ze względu na zapiski marginalne, komentarze i duże fragmenty tekstów rękopiśmiennych na wykleykach i kartach ochronnych oraz znaki proveniencyjne.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Biblioteka Instytutu Północnego (dawniej: Ośrodka Badań Naukowych) im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, zbiory specjalne:

- sygn. PTH S-1935, PTH S-1952, PTH S-1953, PTH S-1954, PTH S-587, PTH S-588, PTH S-608, PTH S-609, PTH S-652, PTH S-745, PTH S-749.

Biblioteka Muzeum Warmii i Mazur:

- sygn. S 126 (1–4), S 222.

³⁹ „Za ogólną zgodą wszystkich pastorów to pismo 28 maja zatwierdzone zostało, Roku 1567. Gdy zaczęte zostało przez Najprzewielebniejszego Księdza Joachima Morlina potem wyznaczonego biskupem Sambijskim, oraz Marcina Kamińskiego, Superintendenta Brunswickiego, 16 kwietnia a ukończone pierwszego maja”. Na prośbę autorki zapis odczytał i przetłumaczył ks. biskup prof. Julian Wojtkowski.

⁴⁰ Zob. B. Michalska, *Z historii zbiorów Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Komunikat*, w: *Zabytkowe zbiory biblioteczne*, s. 42.

Opracowania

- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: Pomorze, oprac. A. Kawecka-Gryczowa oraz K. Korotajowa, Wrocław 1962.
- Jarzębowski Leonard, Jurewiczówna Filomena, *Polonika nie umieszczone w Bibliografii polskiej Estreichera. Starodruki, wiek XVI. Ze zbiorów Biblioteki Głównej UMK w Toruniu*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Nauka o Książce, 1964, z. 2 (11).
- Kawecka-Gryczowa Alodia, *Z dziejów polskiej książki w okresie renesansu. Studia i materiały*, Wrocław 1975.
- I. Lewandowska, *Zabezpieczenie zbiorów bibliotecznych w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej na terenie Warmii i Mazur*, w: *Zabytkowe zbiory biblioteczne w województwie warmińsko-mazurskim. Stan zachowania*, red. Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, D. Konieczna Olsztyn 2015.
- Michalska Barbara, *Z historii zbiorów Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Komunikat*, w: *Zabytkowe zbiory biblioteczne*.
- Piwożniński Jan, *Johannes Gutenberg i początki ery druku*, Warszawa 2002.
- E. Sukertowa-Biedrawina, „Dawno, a niedawno”. *Wspomnienia*, Olsztyn 1965.
- Szwejkowska Helena, *Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny* Wyd. 3 popr., Wrocław-Warszawa 1980.
- Tondel Janusz, *Katalog poloników Kammerbibliothek i Nova Bibliotheca księcia Albrechta Pruskiego zachowanych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 1991.
- *Modlitewnik księcia Albrechta*, w: *Książka w dawnym Królestwie Pruskim*, Toruń 2001.
- Wijaczka Jacek, *Podróż służbowa luterańskiego biskupa Joachima Mörlina po diecezji sambijskiej w latach 1569–1570*, w: *Itinera cleriocorum. Kulturotwórcze i religijne aspekty podróży duchownych*, red. D. Quirini-Popławska i L. Burkiewicz, Kraków 2014.

Strony internetowe

- www.controversia-etconfessio.de/cc-digital/personen/register/eintraege/venediger
- <http://www.controversia-et-confessio.de/id/d5d36869-8eb6-4044-92cd-369c689bf689>
- www.controversia-et-confessio.de/cc-digital/quellen/modus/ls/10/70/10ansicht43
- <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01392961>
- <https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Heshuse,nTilemann>